

XALQARO HUQUQNING IQTISODIYOTDAGI O'RNI

Butayev Javlonbek

TDIU katta o'qituvchisi, tayanch doktorant

Ergashev Diyor

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti talabasi,

Annotatsiya

Ushbu maqola xalqaro huquqning iqtisodiyotdagi o'rni juda muhimligi haqida iqtisodiyotdagi bo'layotgan harakatlarga qonunchilik qarshi bo'lsa u o'z natijasini yaxshi bermasligi bo'yicha fikr yuritilgan. Shuning bu maqolada iqtisodiy rivojlanishda qonunchilik o'rni, uning ishlatilishi hamda bu borada jahon olimlarning fikrlari berilgan. Shuningdek iqtisodiyotning rivojlanishi hamda unga halal beruvchi omillar va ularning iqtisodiy va statistik tahlili amalga oshirildi. Bundan tashqari rivojlanish strategiyalarini bosqichlari ham berilgan. Maqolada rivojlanish omillari hamda ularning natijalari haqida fikr yuritilgan

Kalit so'zlar xalqaro huquq, normalar, subyekt, burch, eriniklar, iqtisodiy huquq, patent huquqi, mualliflik huquqi, integratsiyalashuv.

KIRISH

Bugungi dunyoda deyarli hamma davlatlar hohlasa hohlamasa xalqaro munosabatlarga kirishadi. Bir sohasi bo'lmasa boshqa bir sohada boshqa davlatlar bilan munosabatga kirishadi. Negaki hamma davlatda zaruriy homashyo yetarli emas yoki bir birini mudofaa qilish yoki madaniy va sport hamkorligi olib boradi. Bularning hammasini amalga oshirish uchun xalqaro munosabatlarga kirishadi. Natijada o'sha davlatlar bilan xalqaro maydonda yaqinlasha boshlaydi. Xalqaro munosabatga kirishishda har bir davlat o'z pozitsiyasini aniqlab olishi kerak, ya'ni ko'rilayotgan masalani qo'llab quvvatlashi yoki qo'llab quvvatlamasligi yo bo'lmasa betaraf qolishi kerak. Betaraflik o'zi nima? Betaraflik bu – lotincha (neuter) u ham, bu ham emas, davlatning urushda va harbiysiyosiy ittifoqlarda qatnashmaslik siyosati va o'ziga xos huquqiy maqomi. Betaraflikning quyidagi turlarini keltirish mumkin, bular quyidagilar, eventual betaraflik (urush vaqtida) davlatning bironbir urushda qatnashmasligi. Bunga bugungi kundan misol keltiramiz. Rossiyaning 2022-yil apreldagi Ukrainaga bostirib kirishini oladigan bo'lsak, dunyoning juda ko'p davlatlari o'z pozitsiyalarini bildirdi, ya'ni Rossiyaning Ukrainaga qilgan urishini qoralab, unga turli xil sanksiyalar qo'llab unga bosim o'tkaza boshladi. Ammo uning ittifoqdoshlari uning qilgan qilmishlarini qoralamadi, shunchaki betaraf qoldi. Betaraf qolishiga bir

nechta sabablarni keltirishimiz mumkin. Birinchidan, uning betaraf qolishiga asosiy sabab uning o'sha davlatdan hayiqishi, ya'ni iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jihatdan o'sha davlatga bog'lanib qoganidir.

Keyingi misolga keladigan bo'lsak, bu – doimiy betaraflik. Shveytsariya, Avstriya va Turkmaniston davlatlari doimiy betaraflikni qo'llaydi. Ya'ni bu davlatlar hech qachon urushni keltirib chiqaruvchi siyosat olib bormaydi. Siyosat yuritayotganda urushlardan doim qochadi, yo bo'lmasa urush keltirib chiqaradigan holatlarga aralashmaydi. Ijobiy betaraflik – ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda rivojlanayotgan mustaqil davlatlarning harbiy va siyosiy ittifoqlarga qo'shilmaslik siyosati. Ikkinchi jahon urushidan keyin davlatlar harbiy va siyosiy ittifoqlarga qo'shilish yaxshilikka olib kelmasligini juda yaxshi bilip oldi. O'zbekiston ham 2012-yilda o'zining “Tashqi siyosat konsepsiyasi”ni qabul qilishi bilan rasmiy betaraflik maqomini o'zi uchun qabul qilib oldi. O'zbekiston tashqi siyosat prinsipidan va xalqaro huquq normalaridan kelib chiqib, barcha xalqaro mojarolarni tinch yo'l bilan hal qilishi tarafdori. O'zbekistonning Ukraina va Rossiya o'rtasidagi harbiy-siyosiy mojaroga nisbatan neytral bo'lishi, terafkashlik qilmasligi mamlakatimizning masalaga o'ta mas'uliyat va vazminlik bilan yondashayotganini ko'rsatadi¹.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Amerikalik huquqshunos va xalqaro huquq bo'yicha taniqli mutaxassis Philip C. Jessup o'z asarlarida xalqaro huquqning iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishdagi rolini ta'kidlagan. Uning “Modern Law of Nations” (1948) asarida aytilishicha, “xalqaro huquq davlatlar o'rtasidagi savdo va investitsiya munosabatlarini barqarorlashtirish orqali global iqtisodiy barqarorlikka xizmat qiladi”. Jessup fikriga ko'ra, xalqaro shartnomalar va tashkilotlar (masalan, WTO) iqtisodiy nizolarni hal qilishda muhim vosita hisoblanadi.

Jesvald Salakuz (Jeswald W. Salacuse): Xalqaro huquq bo'yicha taniqli amerikalik olim Jesvald Salakuz o'zining “The Law of International Business Transactions” asarida xalqaro huquqning global iqtisodiyotda shartnomalar, investitsiyalar va nizolarni hal qilishda muhim vosita ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, xalqaro huquqiy normalar davlatlararo savdo munosabatlarida ishonchli muhit yaratadi va transmilliy korporatsiyalarning faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Xususan, u xalqaro investitsiya huquqining investorlar va davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni muvozanatlashtirishdagi rolini alohida e'tirof etadi.

Anne-Marie Slaughter: Xalqaro huquq va global boshqaruv bo'yicha mutaxassis Slaughter o'zining “A New World Order” asarida xalqaro huquqning iqtisodiy integratsiya va global tarmoqlar orqali davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashdagi rolini ta'kidlaydi. Uning fikricha, xalqaro huquq savdo tashkilotlari (masalan, Jahon Savdo Tashkiloti) va ikki tomonlama shartnomalar orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

John H. Jackson

Jahon savdo huquqi sohasida taniqli bo'lgan John H. Jackson o'z “The World Trading System” (1997) kitobida xalqaro huquqning savdo qoidalari va iqtisodiy

¹ Kun.uz

adolatni ta'minlashdagi o'rnini muhokama qilgan. U ta'kidlaganidek, "WTO qoidalari davlatlar o'rtasida teng huquqli raqobatni ta'minlab, iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi va protektsionizmni cheklaydi". Jackson fikri O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun xalqaro savdo tizimiga integratsiyalashishning muhimligini ko'rsatadi.

3. Thomas Walde

Xalqaro investitsiya huquqi bo'yicha mutaxassis Thomas Walde o'z tadqiqotlarida investitsiyalarni himoya qilish va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni yoritgan. Uning "International Investment Law and Development" (2010) maqolasida aytilishicha, "xalqaro huquq xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun barqaror huquqiy asos yaratadi, bu esa rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotiga katta hissa qo'shadi". Bu fikr O'zbekiston fond bozorini rivojlantirishda xalqaro investitsiyalarni jalb qilishning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Mahalliy olimlarning fikrlari

1. D.G'. G'ozibekov

O'zbekistonlik iqtisodchi D.G'. G'ozibekov "Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari" (2003) asarida xalqaro huquqning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi rolini muhokama qilgan. Uning fikricha, "davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash uchun xalqaro huquqiy me'yorlar optimallashtirilishi va mahalliy qonunchilik bilan uyg'unlashtirilishi zarur". Bu O'zbekistonning global iqtisodiy tizimga qo'shilish jarayonida muhim jihatdir.

2. A.V. Vaxabov

A.V. Vaxabov "Xorijiy investitsiyalar" (2010) qo'llanmasida xalqaro huquqning investitsiya muhitini yaxshilashdagi ahamiyatini ta'kidlagan. U ta'kidlaganidek, "xalqaro shartnomalarning huquqiy mexanizmlari mahalliy fond bozorlarini rivojlantirishda va xalqaro investorlarni jalb qilishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi". Bu fikr O'zbekiston fond bozorining xalqaro standartlarga moslashishi zarurligini ko'rsatadi.

3. S. Elmirzayev

Mahalliy olim S. Elmirzayev "Zamonaviy korporativ boshqaruv" (2019) asarida xalqaro huquqning korporativ boshqaruv va iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini o'rganib chiqqan. Uning fikriga ko'ra, "xalqaro huquqiy normalar korxonalar dividend siyosatini va investitsion jozibadorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi, bu esa mamlakatning global iqtisodiy imidjini yaxshilaydi". Bu O'zbekiston fond bozorida aksiyadorlik jamiyatlarini rivojlantirish uchun dolzarb masaladir.

Tadqiqot metodikasi

Ushbu tadqiqotda "Xalqaro huquqda iqtisodiyotning o'rnini" mavzusini o'rganish uchun iqtisodiy va statistik tahlil usullari qo'llaniladi. Maqsad – xalqaro huquq normalarining iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini aniqlash, global iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bog'liq tendentsiyalarni baholash va O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun amaliy xulosalar chiqarishdir.

1. Iqtisodiy tahlil usullari

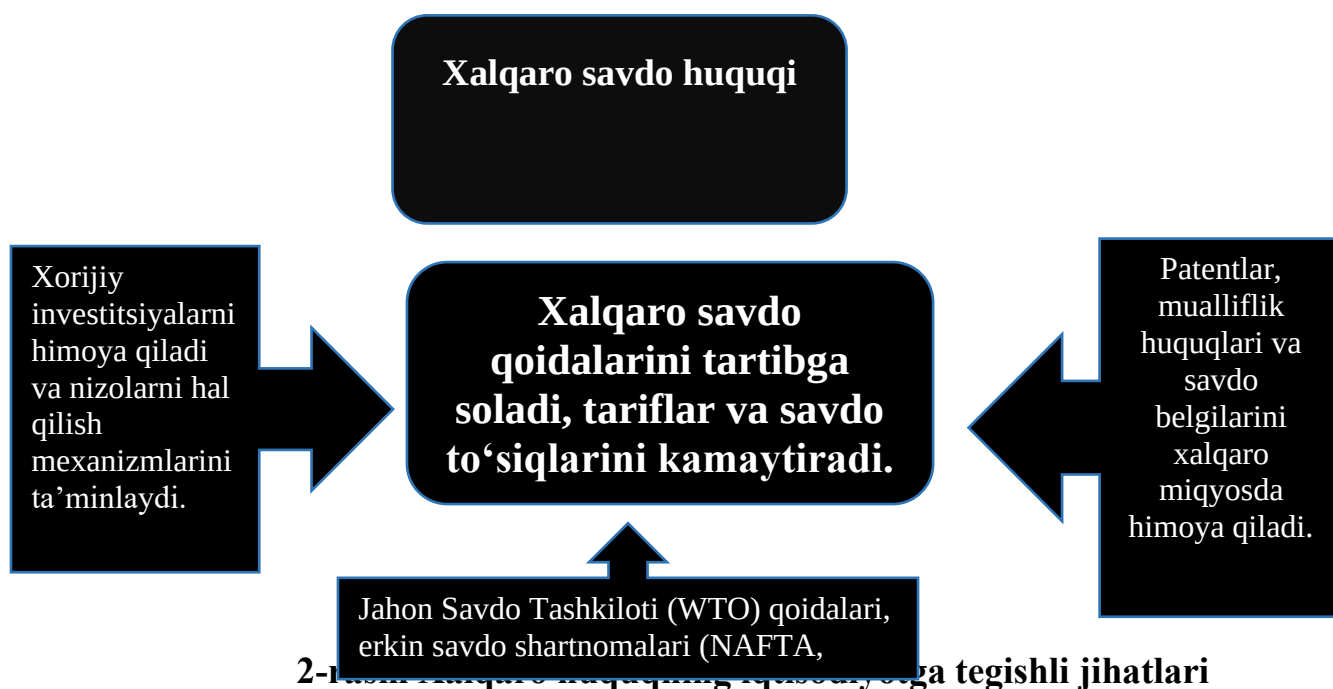
- Taqqoslash usuli: Rivojlangan (AQSh, Yevropa Ittifoqi) va rivojlanayotgan (O'zbekiston, Hindiston) davlatlarda xalqaro huquq normalalarining iqtisodiy siyosatga ta'sirini taqqoslash. Masalan, WTO qoidalari asosidagi savdo hajmi va investitsiya oqimlari tahlil qilinadi.

- Sistemaviy yondashuv: Xalqaro huquqning iqtisodiyotdagi rollarini (savdo, investitsiya himoyasi, sanksiyalar) bir butun sifatida ko'rib, ularning o'zaro ta'sirini o'rganish.

1-rasm Bozor iqtisodiyotida qonunchilik o'rni.

- Kazual (sabab-oqibat) tahlil: Xalqaro huquq hujjatlari (masalan, ikki tomonlama investitsiya shartnomalari) va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalarni aniqlash. Masalan, O'zbekistonda 2023-yilda qabul qilingan investitsiya qonunlari va xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning o'sishi o'rtasidagi bog'liqlik.

2. Statistika tahlil usullari

- Ma'lumotlarni to'plash: Jahon banki, WTO, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) va O'zbekiston Markaziy banki hisobotlaridan iqtisodiy ko'rsatkichlar (savdo hajmi, FDI oqimlari, inflyatsiya darajasi) olingan. Masalan, 2020-2024-yillarga oid statistik ma'lumotlar tahlil qilinadi.

- Guruhlashtirish va indekslash: Davlatlarni iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra guruhlariga ajratib, xalqaro huquqning ta'sirini indekslashtirish. Masalan, WTO a'zolari va no'a'zolari o'rtasidagi savdo daromadlari taqqoslanadi.

- Regressiya tahlili: Xalqaro huquq qoidalari (savdo imtiyozlari, sanksiyalar) va iqtisodiy o'sish (YaIM o'sishi) o'rtasidagi matnli bog'liqlikni aniqlash. Masalan, O'zbekistonning YaIM o'sishi va xalqaro savdo shartnomalari o'rtasidagi korrelatsiya 2020-2024-yillarda o'rganiladi.

- Dispersiya va trend tahlili: Iqtisodiy ko'rsatkichlardagi o'zgaruvchanlikni (masalan, inflyatsiya yoki investitsiya hajmi) baholash va kelajakdagi tendentsiyalarni bashorat qilish. 2025-yil uchun prognozlar chiqarish uchun 2015-2024-yillik ma'lumotlar ishlatiladi.

3. Ma'lumotlar manbalari

- Xorijiy manbalar: WTO hisobotlari, IMF ma'lumotlari, Jahon banki indikatorlari (2020-2024).

- Mahalliy manbalar: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisobotlari, Statistikahamkorlik agentligi ma'lumotlari, 2023-yilgi investitsiya qonunlari.

- Real vaqtda ma'lumotlar: 2025-yil 14-may holatiga qadar X va veb-saytlardan iqtisodiy trendlar to'g'risidagi yangi ma'lumotlar.

4. Amaliy qo'llash

- Grafik vizualizatsiya: Savdo hajmi va FDI oqimlari uchun chiziqli grafiklar yoki sektorli diagrammalar yaratish uchun alohida kanvas paneli ochiladi. Masalan, O'zbekistonning eksport hajmi 2020-2024-yillarda ko'rsatiladi.

- Statistik modellash: Excel yoki Python yordamida regressiya modelini qo'llab, xalqaro huquqning iqtisodiy o'sishga ta'sirini raqamli ko'rsatkichlarda ifodalash.

5. Cheklovlar va xavf-xatarlar

- Ma'lumotlarning to'liq emasligi yoki mavjud bo'lmaganligi tahlilning aniqligini pasaytirishi mumkin.

- Geopolitik o'zgarishlar (sanksiyalar yoki savdo urushlari) statistik prognozlarni buzishi ehtimoli mavjud.

XULOSA

Betaraflik instituti tashqi siyosatning eng qadimgi shakllaridan biridir. Asrlar davomida betaraflik xalqaro xavfsizlikni ta'minlash, inqirozlar va urushlarni diplomatik vositalar orqali hal etish vazifasini bajarib kelgan. Tashqi siyosatni shakllantirishda betaraflik tamoyili tichlikni ta'minlash yo'lida hozir ham muhim ro'l o'ynashda davom etmoqda. O'zbekiston nima uchun Rossiya-Ukraina urushida betaraflik pozitsiyasida qoldi. Menimcha bunga bir nechta sabablarni keltirishimiz mumkin.

Birinchidan, Ukraina va Rossiya o'rtasidagi harbiy to'qnashuvlar oqibatida tinch aholi halok bo'layotgan bir paytda ulardan birining tarafini olish tarafdashlik bo'lip qoladi. Bu esa tashqi siyosat prinsiplariga balki O'zbekiston xalqining ming yillik

qadriyatlariga ham ziddir. Muqaddas islom dinida ham tarafkashlik mutlaqo qoralanadi. Hadisi muborakda shunday satrlar bor: Islomda tarafkashlik yo'q"².

Ikkinchidan, betaraflik tamoyili zamonaviy xalqaro munosabatlarning muhim elementi bo'lip qolmoqda. O'zbekiston ham boshqa davlatlar qatori xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lganlik bilan bir qatorda ular o'rnatgan normalarga og'ishmay amal qilishi kerak. Bunga misol qilib Birlashgan Millatlar Tashkilotini keltirishimiz mumkin, ya'ni O'zbekiston ushbu tashkilotning tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, terrorizmga qarshi kurash, harbiy mojarolarda ishtirok etmaslik kabi qator konvensiyalarga qo'shilgan³. BMT Nizomining 33-moddasida "...xalqaro tinchlik va xavfsizlik saqlashga tahdid solishi mumkin bo'lgan har qanday nizo muzokaralar orqali tinch yo'l bilan hal qilinishi kerak", deyiladi⁴.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. [Xalqaro ommaviy huquq. Odilqoriyev X.T., Ochilov B.E., 2007.](#)
2. [Xalqaro ommaviy huquq bo'yicha sud amaliyoti o'quv-uslubiy qo'llanma \(Keyslar to'plami\). Umirdinov A.I., Xakimov A.M. 2018.](#)
3. O'zbekiston respublikasi prezidentining qarori xalqaro shartnomaga qo'shilish to'g'risida 2023-yil 9-noyabr, PQ-362-son.
4. Umarxanova D.Sh., Ochilov X.R. Xalqaro iqtisodiy huquq. Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019. [(<https://library-tsul.uz/xalqaro-iqtisodiy-huquq-2019/>)]
5. Saidov A.X. (mas'ul muharrir). Xalqaro huquq: Ma'ruzalar kursi. Toshkent: TDYU nashriyoti, 2014
6. Xalqaro tashkilotlar huquqi. Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019
7. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar (darslik). Toshkent: AIM nashriyoti, 2017
8. BMT Xalqaro sudi ish amaliyoti materiallari. Xalqaro huquq bo'yicha. Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019
9. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir, 08.05.2023) – Xalqaro iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishga oid moddalar
10. O'RQ-463-son (29.01.2018) – Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga qo'shimchalar (xalqaro iqtisodiy faoliyatni tartibga solish bilan bog'liq)
11. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar (darslik). Toshkent: AIM nashriyoti, 2017

² Kun.uz

³ Kun.uz

⁴ Kun.uz